

Bírálat Rebrus Péter *A fonológiai mintázatok paradigmatisus alapjai* c. disszertációjáról

Készítette: Cser András DSc

Bevezetés

Rebrus Péter disszertációja (*A fonológiai mintázatok paradigmatisus alapjai*) célja a magyar nyelvben megfigyelhető olyan mintázatok részletes elemzése, amelyek a CV-struktúrát (azaz a prozodikus szerkezetet) érintik, és amelyek egyszersmind a paradigmatisus viszonyokból következnek (azaz a hagyományosan toldalékolásnak nevezett műveletekhez kötődnek). A dolgozat központi fogalma a gradualitás, tulajdonképpen ennek részletes bemutatása és elemzése köré szerveződnek az egyes fejezetei, az elemzést kiterjesztve olyan más szempontból is érdekes és fontos jelenségekre, mint a variabilitás (*ugorni ~ ugrani*) és a defektivitás (**csuk(o)ljon*). Ennek a megközelítésnek komoly hagyományai, kis túlzással szólva, nincsenek. A nyelvi leírások tipikusan kategóriákban gondolkodnak, azok határai meghúzásánál pedig bizonyos ismérveket előtérbe helyeznek, másoktól pedig – néha önkényesen – eltekintenek. A dolgozat nagy erénye az elemzések alapossága és kifinomultsága mellett az, hogy ennek a megközelítésnek az érvényességét és erejét a magyar nyelvre alkalmazza és – remélhetőleg – segít azt meghonosítani a magyarországi nyelvészetben is.

A disszertáció kiváló, nyilvános vitára bocsátását feltétlenül javaslom.

Meggyőződésem, hogy a jelölt ezzel a dolgozattal rászolgált az *MTA doktora* címre. Az alábbiakban részletes megjegyzéseket írok, amelyeket a jelöltnek érdemes lehet megfontolnia, illetve kérdéseket teszek fel, amelyekre a jelölt válaszait várom.

A modellel kapcsolatos megjegyzések, kérdések

Már a disszertáció elején előkerülnek a legfontosabb alapfogalmak; ezek közül három (zártság, monotonitás, gradualitás) viszonya azonban a teljes dolgozat figyelmes elolvasása után sem vált számomra teljesen világossá. A monotonitási elv első előfordulásánál (19. o. alja) olvasunk egy meghatározást, rögtön utána azonban úgy tűnik, mintha a monotonitás és a zártság tkp. ugyanaz volna („mintázatokot csak a zártsági (monotonitási) elv korlátozza”, 20. o.). Később azonban a zártság és a gradualitás tűnik szinonimikusnak („Feltételezve a gradualitást (azaz a prozodikus minták zártságát)” 139. o.). Az olvasó dolgát megkönnyítené, ha ezeknek a fogalmaknak a használatához egyértelműbb iránymutatást kapna. Tulajdonképpen ide sorolható még az implikációs és a szubszumpciós viszony fogalma is, bár az utóbbi a 186. o.-on fordul elő először.

A bevezetésben (8. o.) jó lenne a szó fogalmát definiálni: melyik szinten értendő? Persze a disszertáció egészében ez nem válik sehol félreérthetővé, de a

bevezetésben mégis helye volna egy tisztázó meghatározásnak. Hasonlóan a paradigma fogalma primitívként van bevezetve (14. o.), de nekem hiányzik innen egy meghatározás, ami azután a 20. oldalon megtalálható.

A bevezető fejezetben kerül szóba a Word and Paradigm mint morfológiai modell, amelyhez az egész disszertáció elméleti kerete bevallottan tartozik; talán meg lehetett volna itt említeni Blevins 2016 és Blevins & Blevins 2009 mellett legalább P. H. Matthews több műve közül valamelyiket vagy Hockett *Refurbishing our foundations* c. klasszikus összefoglalását a témáról mint távolabbi elődöket.

Ahol a morfológiai modellekről ír, ezt mondja: „A morfológiában ez [a dekompozíció] magában foglalja az Item and Arrangement vagy az Item and Process modelleket és más morféma-alapú strukturalista és generatív megközelítéseket, ahol a primitívumok az egyértelműen elhatárolt morfok, morfémák vagy morfómák.” (13. o.) Szigorúan véve ez csak az IA jellegű modellekre áll, az IP jellegűekre nem, hiszen ott folyamatok is lehetnek kitevők.

A 131. o-on ezt olvassuk: „A lexikai allomorfia és a fonológiai elhatárolása elméletfüggő és nem egyértelmű, ezért ezt a két szintet élesen nem különböztetjük meg” – érthető, de mivel ez egy központi kérdése a dolgozatnak, illetve a dolgozat egésze voltaképpen ezen a határterületen mozog, nagyon szeretném a jelölt gondolatait hallani arról, hogy milyen megfontolásokra lehetne támaszkodni, ha mégis meg szeretnénk különböztetni a kettőt egymástól. A 179. o-on ír erről valamennyit (egy szűk bekezdésnyit); lehet, hogy ezt az egész dolgozat elején lett volna célszerűbb elhelyezni.

211. o. „A produktivitás nem megfelelő kritérium a leírási szintek korlátozására, mert határai nem élesek” – de a többi kritérium határai élesek volnának?

Általános kérdés, hogy a beszélői ítéletekre vonatkozó állításait mire alapozza (pl. „a legtöbb beszélő számára nem elfogadható”, 101. o.) – bár én is úgy érzem, hogy igaza van, de jó lenne ezeket az ítéleteket valahogyan megalapozva látni

Az elemzésekkel kapcsolatos megjegyzések, kérdések (szinkrón)

A 109. o-on kerülnek elő az *igyekezik/igyekszik*, *emlékezik/emlékszik* alakpárok – nagyon érdekelne, hogy a jelölt szerint vajon lehet-e ezt egyfajta progresszív zöngésségi hasonulásként elemezni, vagy ez teljesen kizárható-e. Persze szembenáll ezzel a *képezek/ké[b]zek* variáció.

Az sz-tövek tárgyalásánál (113 skk.) felmerülő sok érdekes kérdés közül az egyik az, hogy mitől függ a *mosakodik/mosakszik* vs. *bizakodik/*bizakszik* aszimmetria. Esetleg összefügghet a gyakorisággal? Ugyanitt (117. o.) a z-s alakokkal (*igyekezik, szórakozik*) kapcsolatban írja a jelölt, hogy „Ezeknek az analógiás hatása erős az S-alakokban”, hivatkozásként pedig megadja Iltzész (2020)-at, ez azonban egy konferenciaelőadás volt, sehol nem található meg, így a hivatkozás lekövethetetlen.

A 126. o-n a (70) ábrán látható mintázat nem sérti meg a zártság elvét? (ti. a 3. oszlop/legalsó sor).

A 131. o-on a **nem tudom, hogy JÁNOS(-e) szép(-e)* mondat agrammatikalitása azt példázza, hogy fókusszal rendelkező zéró kopulás mondatban az -e kérdőszót nem lehetséges kirakni (Kálmán Lászlóra való hivatkozással, a szintaktikai defektivitásról szólva). Mellékes a dolgozat szempontjából, de nekem a mondat jónak tűnik, ha belekerül a határozott névelő: *Nem tudom, hogy JÁNOS-e a szép.*

A 75. o. 75 l-j-ben a jelölt a latin és az újlatin nyelvekben az indicativus és a coniunctivus tematikus magánhangzójáról beszél – nem tartozik a dolgozat lényegéhez, de a tematikus magánhangzó szerintem egy erősen problémás fogalom. Ezt írja továbbá: „Ez a jelenség [ti. az [a] ~ [e] keresztmintázata]... nem köthető aktív fonológiai szabályhoz.” Az újlatin nyelvekben valószínűleg tényleg nem, a latinban viszont lehet mellette érvelni (pl. Cser *The phonology of Classical Latin*).

193. o. (99) kicsit félrevezető a táblázat ebben a formában, különösen az XXXS oszlop: a sok + jel olyan benyomást kelt, mintha pl. az -inc kombinálna bármivel a harm- tövön kívül, vagy mintha a van/ven kombinálna bármivel a négy—kilenc soron kívül.

Az elemzésekkel kapcsolatos megjegyzések, kérdések (diakrón)

A 108. o-n a 113. l-j-ben ezt írja a jelölt: „A d-tő lehetséges, hogy történetileg létezett ebben a típusban is [tesz, vesz, iszik, eszik...].” Bárt nem ez a dolgozat témája, de a magyar nyelvtörténészek azzal az érdekes hipotézissel élnek (ld. E. Abaffy Erzsébet összefoglalását a Tört. Ny. I/114. o.), hogy itt maga a gy a módjel, ugyanis az eredeti *y módjel csak ezeknél az igéknél állt volna magánhangzóközi helyzetben, ahol pedig ki kellett volna esnie, ezt megakadályozandó erősödött affrikátává (vagy zárhanggá).

172—178. o.: A graduális mintázatok kialakulásának itt bemutatott tárgyalása számomra meggyőző, de fölvet egy érdekes kérdést: hogyan kerülhető el a Korhonen-paradoxon, azaz az a régen megfigyelt kvázi-törvényszerűség, hogy minél régebbi nyelvi állapotokat rekonstruálunk, ezek a rekonstruált nyelvi állapotok annál egyszerűbbek és szisztematikusabbak? (Lényegében azért, mert a rekonstrukció módszertana a szabálytalanságot a szabályosságra tudja visszavezetni, fordítva pedig nem.)

174. o. A (91)-ben bemutatott változási sorral kapcsolatban nem meglepő-e már a kiinduló állapotban (i) három sort tételezni, miközben a VC-tövek és a CC-tövek még egyformán viselkedtek? Ha jól értem, amennyiben az *old-ot(-a)* és az *ad-ot(-ta)* még egy cellába tartozott, akkor itt az analógiás hatások sem szomszédos cellákból érkeztek, hanem egy cellán belüli, tkp. gyakorisági hatásról van inkább szó. Vagy nem jól értem?

155. o. 168. lj.: a *dicsőít, dicsőül* alakok valóban érdekesek, már az ómagyar korig visszamenően, úgy látom, ezek az egyedüliek, ahol az *ít, ul/ül* képzők előtt magánhangzó van (ill. lehet, mert létezik pl. *dicsősít* alak is a JókK-ben)

Kisebb formai észrevételek

A rövidítések a maguk módján logikusak és következetesek, időnként mégis nehézkesek. Különösen így van ez a (65)-ben, ahol egy táblázaton belül két különböző dolgot jelöl a 2s szekvencia.

Sor végén törő kötőjelek állnak több helyütt.

7. o. „vagy az s mássalhangzók” → s dőlttel

9. o. 7. lj. nincs rendesen megfogalmazva ez a mondat.

12. o. „Például az allomorfiát nem mutató részekből álló szóalakok egyértelműen két részre lehet osztani töre és toldaléokra (pl. *ember-ként*).” – átfogalmazandó

12. o. „az egyes nyelvi elemek közötti milyen” → „az egyes nyelvi elemek között milyen”

16. o. „Ebben a felfogásban a gyakoriság döntő szerepet játszik az analógia” – átfogalmazandó

21. o. 13. lj. A végén a zárójelben *legyen* helyett *legyél* alaknak kellene állnia

23. o. alján egymás után kétszer áll az *ilyen például* kifejezés, át kellene fogalmazni.

27. o. alja felé: „Szóvégi *kötőhangzós* toldalékkal...” itt, gondolom, *kötőhangzó* nélküli *kötőhangzós* toldaléokra gondol a jelölt

29. o. denominális toldalékoknál az *-i* kétszer van felsorolva

34. o. 27. lj. „az alak ritkasága nehéz” → „az alak ritkasága miatt nehéz”

36. o. 32. lj. a lj. második fele zavarosan van megfogalmazva, továbbá a „miért általában” után „magánhangzók”-nak kellene jönnie, nem „mássalhangzók”-nak (ha jól értem)

38. o. „azon alakok létező alakok” → „azon létező alakok”

40. o. „magánhangzó kezdetű birtokos toldalékallomorf és a legtöbb esetjelölő esetén általában a v-vel bővült C-tőváltzat jelenik meg (*csöv-e, lov-uk, töv-ű, lov-ász, műv-ész*)” – a példák között nincs esetjelölőt tartalmazó, vannak viszont képzőt tartalmazók

52. o. 49. lj. Az utolsó mondatot át kell fogalmazni.

76. o. 77. lj: „Típusnak” → „Típus alatt”

81. o. 82. lj. átfogalmazandó

106. o. közepe táján, a (60) fölött a szövegben az [1-2'] és az [1-2] helyett [2-1'], illetve [2-1] kellene, hogy álljon

109. o. 114. lj. „csak ritkán nem %*van-ogat*” → „csak ritkán %*van-ogat*”

112. o. „tőtípusnál típusnál” → „tőtípusnál”, „mintája mintája” → „mintája”
114. o. közepe táján van egy záró zárójel, amihez nem tartozik nyitó zárójel.
118. o. közepe táján: „töveinek többségében a tövek igei tő egy igei abszolút tő a - (k)odik~-(k)edik képzővel áll,” -- ?
125. o. *hányzás* → *hiányzás*
167. o. „A gyakoriság „felülírhatja” a hasonlóságban fennálló kisebb hasonlóságot” – átfogalmazni
171. o. 89. ábra: a 3. oszlopban mindenütt s van sz helyett
173. o.: „A múlt képző előtti” → „a múlt idő jele / toldaléka előtti...”
174. o. PST+ → PRT+
176. o. közepe táján *viszont* ismétlődik
185. o. (95) utolsó sora: a *fajta* szónak nem kellene itt szereplnie, nem ugyanaz a kategória, mint a *-féle*)
- 186.o. „akkor akkor” → „akkor”
187. o. „leggyakrabban névszóknál fordul elő” → „leggyakrabban számneveknél fordul elő”
189. o. (96): *hat-ak* → *hat-ok* (?)
199. o. „A tövek következő csoportja az, amikor a tövek egy csoportjánál egy viszonylag szabályosan viselkedő...” – átfogalmazni
199. o.: *tav-azik* – ?
211. o. Az „Ehelyett a mintázatok mögött álló...” kezdetű mondat zavaros
232. o. Rebrus—Szigetvári—Törkenczy (megj. alatt) időközben már megjelent

Összegzés

Mindezekkel a megjegyzésekkel együtt a dolgozatot kiemelkedően színvonalas és lényegi újdonságokat mutató műnek tartom, amely a magyar (és egyszersmind az általános) morfológia tudományterületének előbbre viteléhez jelentősen hozzájárul. A dolgozatnak mindegyik tézisét (207–213. o.) elfogadom. Nyilvános vitára bocsátását és azt követően a jelölt részére az MTA doktora cím odaítélését javaslom.

Budapest, 2024. október 12.